

AZ ISTENTISZTELET ISTENI GAZDAGSÁGA ÉS EMBERI ELSZEGÉNYEDÉSE

Hafenscher Károly

ORCID: 0009-0004-8561-7161

DOI: 10.56037/978-615-7145-10-8.15

Evangelikus Hittudományi Egyetem
professor emeritus
E-mail: hafo@lutheran.hu

A tanulmány a liturgiában az isteni gazdagság lehetőségét és a liturgia ennek ellenére történő elszegényedését vizsgálja egy olyan időszakban, amikor van, aki az istentisztelet műfaját már kimenő modellnek tartja, netán alkalmatlannak a keresztény mondanivaló megjelenítésére. A templomba járók számának csökkenése is ezt támasztja alá. Jelen írás készítője mégis optimista: a liturgia releváns, hiszen annak reménységét az isteni gazdagságra alapozza. Ezért a liturgiáért felelős személyeknek minden korban mandátumuk, hogy az aktuális liturgikus megújulásoknál ne emberi ötletekben gondolkodjanak, hanem a Szentírásból megismert isteni gazdagság mintáját vegyék alapul.

Kulcszavak: liturgiátörténet / liturgikus megújulás / inkulturációs folyamatok / kommunikáció

THE DIVINE RICHNESS AND HUMAN IMPOVERISHMENT OF WORSHIP

The following study examines the possibility of divine richness in liturgy, and its impoverishment despite this richness. It does so at a time when worship is considered by some to be an outdated model, unsuitable for presenting the Christian message. The decline in the number of churchgoers supports this point of view.

The author of this article is nevertheless optimistic: liturgy is relevant, since its hope is based on God's richness. Therefore, those responsible for the liturgy in every age have a mandate not to think in human ideas when it comes to current liturgical renewals, but to take the model of divine richness known from the Holy Scriptures as a basis.

Keywords: liturgical history / liturgical renewal / inculturation processes / communication

Az egyháztörténet Isten nagy tetteinek leltárba vétele. A benne feltártak Isten népének indokot jelentenek arra, hogy dicsérje Urát, és hálát adjon neki. Ezt az egyház akkor is így éli meg, ha közben reális megközelítéssel és önkritikus alapállással látja az egyháztörténet emberi oldalát is, mindazt, ami beárnyékolja az elmúlt két évezredet. A kettő együtt érvényes: Isten cselekedetei és az ember bűn által determinált tettei. Isteni gazdagsága és az emberi szegénység.

S ha ez a kettősség érvényes az egyháztörténet egészére, mennyivel inkább, mennyire koncentráltan érvényes az egyház élete szíve-közepének, a liturgiának a történetére is! A liturgia hallatlan gazdagsága a Szentháromság aktivitásának tudható be. Ebbe a gazdagításba megpróbál az ember és a közösség is beállni, de az Istentől való elszakadás meghatározza ezt a kísérletét. Így minden emberi erőlködés és isteni értéket nem teremtő látszatzmegújítás elszegényedést okoz.

A tanulmány a liturgiával kapcsolatban az isteni gazdagság lehetőségét és az ennek ellenére történő elszegényedését vizsgálja egy olyan időszakban, amikor van, aki az istentisztelet műfaját már kimenő modellnek tartja, netán alkalmatlannak a keresztény mondanivaló megjelenítésére. A templomba járók számának csökkenése is ezt támasztja alá. Jelen írás készítője mégis optimista: a liturgia releváns, hiszen annak reménységét az isteni gazdagságra alapozza. Ezért a liturgiáért felelős személyeknek minden korban mandátumuk, hogy az aktuális liturgikus megújulásoknál ne emberi ötletekben gondolkodjanak, hanem a Szentírásból megismert isteni gazdagság mintáját vegyék alapul.

Ráhangelés a témára

A téma: gazdag Isten, szegény ember, gazdag mennyei istentisztelet, elszegényedő földi liturgia. Mindkét oldalt megkísérljük biblikus-teológiai és gyakorlati szempontból megközelíteni. Így elkerülhető az a veszély, hogy az istentisztelet csupán elmélet vagy az élettől távoli, netán életidegen rendezvény marad. Veszély az is, hogy elméleti síkon maradván nem szembesülünk az egyház liturgikus gyakorlatának realitásával. Ugyanakkor elkerülhető az is, hogy csupán az emberi indulatok, kedvek, szeszélyek mentén elemezzük a liturgiátörténet hullámhegyeit és -völgyeit, beleesve a gyakorlati teológia ma sokszor megmutatkozó csapdájába, hogy ti. az empirikus vizsgálatok nyomán beszélünk a valóságról, ami mindig féligazság.¹ Éppen

¹ Vö. SCHUERHOFF 2020, 216. o.

az istentisztelet-teológiánál tapasztaljuk, hogy az elképzelt (s bizonyos mértékig az *Agenda* valamely formájában rögzített) istentisztelet többnyire nem egyezik meg a megvalósuló istentisztelettel.

Hallatlanul izgalmas kérdés lenne egy doktori disszertációban – történeti példákkal – feldolgozni az elképzelt és megvalósult istentisztelet közti egyezést és eltérést. Ez tanulságul szolgálhatna a liturgiáért felelős mindenkori püspököknek (és a munkát végző bizottságaiknak) éppen úgy, mint a gyakorló liturgusoknak, akik vasárnapról vasárnapra, ünnepről ünnepre megformálják az Isten–ember találkozás konkrét helyhez és időhöz kötött eseményét.

Az alapvető gyakorlati teológiai kérdés az, hogy az ember liturgiára való képessége és a liturgia emberségre való képessége hogyan fejlődik az egyház mai ünneplésében.²

Az Isten iránti bizalom megrendülésének³ egyenes következménye az ember elszegényedése. A Mindenható közelségében, a vele való életkapcsolatban Isten gyermekei élvezhették Isten végtelen gazdagságát. Ebből fakadóan az Istentől való elszakadás egyben elszakadás minden értéktől és Isten gazdagságának minden túláradó valóságától.⁴

A liturgia isteni gazdagsága

Formai és tartalmi kérdésről egyaránt szó van. A liturgia története annak felismeréséről szól, hogy Isten milyen módon szólította meg, formálta a népével való találkozást, és tette maradandó élménnyé Teremtő és teremtmény együttlétének pillanatait.

Tartalmi gazdagság

A mindent meghatározó, a választott népet minden más vallás kereteiből kiemelő élmény az volt, hogy Isten beszélő Isten.⁵ Rendet alkot, és rendjét verbális formában is megfogalmazza. Törvényt ad, és a törvénynek olvasható, hallható, elmondható és továbbadható szavai vannak. Világossá teszi érzelmeit: haragját és szeretetét,

² KASCH 1999, 209–210. o. Klaus Kasch egy – németül szójáteként is érthető – mondatban ezt így fogalmazza meg: „Liturgiefähigkeit des Menschen und Menschenfähigkeit der Liturgie.”

³ Lásd „bűneset”, 1Móz 3,1kk.

⁴ Vö. a teremtéstörténetet követő bűneset (1Móz 3) következményeinek leírásával.

⁵ Már a Szentírás kezdete és annak mindkét teremtéstörténete arról beszél, hogy Isten a szavával alkot. A még zavartalan Isten–ember közösség („édenkert”) a beszélgetés helye és alkalma. Isten emberei, majd a választott nép hallja-hallhatja Isten hangját, s válaszolhat rá. Azaz a beszélő Isten verbális kommunikációt folytat teremtményeivel.

s ezt is verbalizálja prófétái, hírnökei által. Lényének titkát, szentségét, jóságát és kegyelmét is bemutatja – közvetlen beszédben, úgy, ahogy a népe élére állította és égi információkkal megbízta Mózeszt; úgy, ahogy a nép ajkára adja az istentapasztalat szavait és énekeit. Ezeket a szent szövegek (iratok) rangjára emeli. Kinyilatkoztatja mindazt, ami az embernek és a népnek szükséges az élethez – teszi ezt szóban és iratokban elérhető módon. Nem rejtjelek, nem dekódolásra váró üzenetek, hanem megszólító, az ember számára is érthető beszéd hordozza mindezt.

Ezért elsősorban – s ezt a lutheri módon hitüket megélt egyházak ki is emelik – a verbális isteni megnyilvánulás a hívő élet, a keresztény egyház számára nemcsak fontos, hanem nélkülözhetetlen: Isten az igével teremti, tartja fenn és juttatja célba a világot. Az Ószövetség nagy felismerése után az Újszövetség központi üzenete, hogy Isten szava, az Ige testté lett.⁶ Jézus Krisztusban maga a „kezdetben Istennél lévő Ige” (Jn 1,1) jött el a világba, és vált hús-vér valósággá, köztünk lakozó emberré (Jn 1,14). Az inkarnáció témája végigvonul az egész Újszövetségen, amikor bemutatja, hogy mit jelent a testté lett Ige hangzó gazdagsága (Jézus igehirdetése, tanítása, vigasztaló szavai, új életet teremtő mondatai), és mit jelent a cselekvő Ige, amely az ember javára végzett, Istent dicsérő tettekben jelenik meg. Ez az ige a hit ébresztője, hiszen Pál apostol leírása szerint a hit hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által.⁷ Ez az ige nem üres és hatástalan szó, hanem eleven és hatékony.⁸ Isten – ha szükséges – közvetlenül is meg tud szólalni. A Sínai-hegyen, a nép vándorlásának idején és állomásainál, az egyiptomi rabszolgaság idején számos alkalommal jegyzi le a Szentírás szerzője: „Így szólt Isten Mózeshez”. Isten emberei és népe is megtapasztalta azt a ritka, de annál nagyobb súlyú és sorsfordító pillanatot, amikor Isten közvetlenül szólt hozzá. Ugyanakkor „menetrendszerűen” embereket használ fel, akik nem az Istenről beszélnek, hanem az Isten szócsöveiként, szavának tolmácsolóiként lépnek fel. Isten szavát hirdetik meg. Nem véletlen, hogy az egyik leggyakoribb ószövetségi szófordulat a próféták könyvében: „Így szól az Úr”.⁹

⁶ János evangéliumának prologusa részletesen elénk tárja az inkarnáció nagy titkát, a Logosz emberré lételetét. Az evangélium 1. fejezetének első tizennégy verse – helyettesítve a szinoptikus karácsonyi eseményleírásokat – leírja, hogy a teremtő ige, amely maga volt Isten, miként vált az embervilág számára megragadható valósággá, hús-vér emberré, milyen módon jött a világba, és a saját világában milyen visszautasítást élt át.

⁷ Róm 10,17-ben ezt olvasható: „A hit tehát hallásból van, a hallás pedig Krisztus beszéde által.” (Károli így fordítja: „az Isten igéje által”).

⁸ A Zsidókhoz írt levél szerzője így vall: „Mert Isten igéje élő és ható...” (4,17), majd a folytatásban világossá teszi, hogy egy személyről van szó, aki itélni fog.

⁹ Vagy ehhez hasonló fordulatok: „Így szól az Úristen” (Ézs 7,7); „Ezt az ígét kapta látomásban Ézsaiás” (Ézs 2,1).

A próféta nem is mondhat mást, nem mondhatja a magáét, nem térhet el attól, amit Isten rábízott. Ez az ige nem is tér vissza üresen, eléri célját.¹⁰

Néha azonban böjtölnie kellett Isten népének, hiszen Isten nem gyakran szólt.¹¹ A legnagyobb büntetés az – így tapasztalja Isten népe évezredek élményei alapján –, amikor hallgat az Isten. Az ítélet egyik formája ez. Elszegényedik, elvész a nép, ha hallgat a Mindenható.

Ezek az isteni megnyilatkozások kísérik az ember mindennapjait, s a hit antennájával, az Istenre figyelő magatartás és életforma felfelé való nyitottságával érteni és értelmezni lehet e jelenségeket. Az ünnepnapok még ennél is többet nyújtanak. Isten jelenléte¹² kiszámíthatóan hallhatóvá és eseményekben, cselekedetekben, világos jelekben még gazdagabban megtapasztalhatóvá lesz. Az ünnep szerzője maga Isten.¹³

Ebből a felülmúlhatatlan verbális gazdagságból koncentráltan jut minden liturgikus eseményre. Zsoltárolvasás, zsoltárantifónák, *salutatio*, *gloria in excelsis*, bibliai olvasmányok, igehirdetési alapige, a kegyelemhirdetés igéi, jó néhány responzum, áldó formulák mind-mind szó szerint Isten kinyilatkoztatott igéi, amelyeket az egyház a Szentírás könyveiben kanonizált. Nem emberi szavak, humán gondolatok. Valósággá válik, hogy szolgálín – hirdetőin, felolvasóin, imádkozóin, énekesein – keresztül Isten maga szólal meg, Isten igéje a maga tisztaságában csendül fel. Sőt odáig fokozódik, hogy Jézus, amikor tanítványaira bízta az igét, akkor vállalja azt, hogy a hallgatók a tanítványok szavában az Urat magát hallgatják.¹⁴ Ez történik a liturgiában koncentráltan és kibontva az igehirdetésben. Istennek ezt végző szolgálói ma is arra vannak kötelezve, hogy Isten szavát szólják (ne a maguk véleményét). Ezt a tiszta tanítást – a maga teljes gazdagságában – elvárja és számonkéri az egyház.

Ilyen értelemben a liturgiát végző minden személynek elképzelhetetlenül nagy a lehetősége, de határtalanul nagy a felelőssége. Az istentisztelet nem vallásos emberi együttlét, amely egy bizonyos szellemi színvonalon zajlik, és méltó, hogy igényesen

¹⁰ Ézs 55,11: „...ilyen lesz az én igém is, amely számból kijön: nem tér vissza hozzám üresen, hanem véghezviszi, amit akarok, eléri célját, amiért küldtem.”

¹¹ A gyermek Sámuel történetének kezdetén jegyzi fel Sámuel első könyve a következőt: „Az ifjú Sámuel pedig az Úr szolgája volt Éli felügyelete alatt. Abban az időben ritkaság volt az Úr igéje, nem volt gyakran látomás.” (3,1)

¹² HAFENSCHER 2025, 552. o.

¹³ A teremtéstörténet hétnapos verziója erről tesz tanúságot: Isten beleteremtette a világba a napok ritmusát, megalkotva a munkanapok és az ünnepek helyét, arányát, rendeltetését. Az ünnepet maga szerzi, s a világ, a teremtettség és a teremtmény jövőjét is az ünnep képével határozza meg. Az az eszkatologikus vonal, amely végigfut a Szentíráson, szinte refrénszerűen hozza az ünnep képét, témáját és annak gazdagságát.

¹⁴ Jézus hallatlanul merész vállalása ez: „Aki titeket hallgat, engem hallgat...” (Lk 10,16) Ennél megdöbbentőbb, rizikósabb „bevállalás” elképzelhetetlen a mindenség Urától.

rendezték meg, hajtsák végre az időközben (évszázadok alatt) rögzült előírásokat, hanem az Isten „rendezvénye”, invitálás a vele való találkozásra, ahol ő maga „viszi a szót”, ő van jelen, szólal meg és cselekszik. A liturgia isteni gazdagsága ebből adódik.

Egyben ez is a mérce: az ember oldaláról olyan kereteket kell biztosítani, hogy semmi ne akadályozza meg azt, hogy Isten hangját a „célközönség” meghallja. A liturgia egyfajta tartalmi akadálymentesítés is, amely elhárít minden zavaró tényezőt az Isten és ember között zajló kommunikáció elől.

Formai gazdagság

Nemcsak a mondanivalójában – ma divatos szóként: üzenetében¹⁵ –, hanem formájában is hallatlanul sokrétű a liturgia.¹⁶ Kiderül, hogy a verbális műfajok sokasága és a nonverbális kommunikáció megszámlálhatatlan formája jelenik meg az istentiszteletben.

Irodalmi műfajok bőséges kínálata jelenik meg a Szentírás felolvasott vagy csupán idézett mondataiban és a liturgia évezredeken át csiszolódott megfogalmazásaiban.¹⁷ Elbeszélés, történetmondás, vers, álmok, énekek, meditációk, képes beszéd, példázat, hasonlat, prédikáció, szónoklat, párbeszéd, prófécia, imádság – különböző irodalmi műfajok, amelyek az istentiszteleten elhangzó szavakban megjelennek.

A dramaturgia gazdagsága szintén nem hagyható figyelmen kívül. Maga a nagy ív, amelyet a liturgia az Invocatiótól az áldásig leír, tükrözi Isten jelenlétének bőséges és bőséget hozó voltát. Az ív egyenletes módon indul egy bejelentéstől a csúcspontig – az igében és a szentségekben való találkozásig –, és eljut az áldással való zárásig, amely már átvezet az ünnepből a hétköznapiakba, kiadós útravalóval az útnak indulóknak.

A nagy dramaturgiai ívben sok apró drámai felfutást és lekerekítést, feszültséget és feloldást, megelevenedést és megnyugvást hozó belső drámai anyag van – kisebb egységek, önmagukban is megállóak, de az egész ívet gazdagítók. Ezek közül kiemelendő a bűnbánati és feloldozási liturgia, a bevezető liturgiában a zsoltár és az azt körbeölelő keretvers, a Kyrie és a Gloria összetartozó egymásutánisága, az igeliturgiában az ószövetségi, epistolai olvasmány és az evangélium komplementa-

¹⁵ Az úgynevezett *Botschaftstheologie* veszélye, hogy távoli istenképet rajzol: Isten messziről küld üzenetet, jöllehet a liturgia éppen Isten valóságos jelenlétét adja az egyház számára.

¹⁶ Nem véletlenül beszél a liturgiateológia számos alapműve az istentiszteletről mint összművészeti alkotásról. Vö. RATZMANN 2025, 549. o.

¹⁷ Az évezredek megjelölés nem csupán a kereszténység történelmének közel kétezer évét jelenti, hanem az ószövetségi gyökerek újabb évezreddel való hozzájárulását is. Így az istentisztelet irodalmi formáinak „felhozatalában” legalább három évezred tisztulási, formálódási, gazdagodási folyamatait fedezhetjük fel, és tarthatjuk élő hagyományként.

ritása, az úrvacsorai liturgiában a *sursum corda* szívet felemelő és az epiklézis Lelket lehívó belső viszonya, a Sanctus kitörő ujjongása és az Agnus Dei bensőséges, fájdalmat, de köszönetet is kifejező éneke. Tovább is lehetne sorolni, hiszen ezek a belső dramaturgiai mozzanatok még kiegészülnek apró finomságokkal, drámai utalásokkal, a teremtés-megváltás-megszentelés apró jelzéseivel, a bűn és a bűnbocsánat finomra hangolt, semmiféle szélsőséget nem engedő, de az élet teljes drámai voltát megéreztető mondataival. Végtelen formai és dramaturgiai gazdagság. Benne megnyilvánul a tartalomhoz a forma elve: Isten legszentebb, az élet teljes gazdagságát kínáló mondanivalója megkívánja azokat a formákat és nonverbális megnyilvánulásokat, amelyek ugyan hasonlítanak a színházi dramaturgia világára, de annál minőségében mérhetetlenül többet adnak.

Mindennek, ami az istentiszteleten zajlik, mindennek, ami a liturgiának formai és tárgyi hátteret ad, valami módon tükrözni kell az isteni jelenlét és cselekvés gazdagságát. Látvány, mozgásvilág, építészet, berendezés, öltözködés – mind-mind jelzői és kifejezői Isten gazdagító köztünk létének.

A gyülekezetnek – szolgálóknak és résztvevőknek – pedig mindenféle lelki, szellemi, adminisztratív eszközzel és „humán erőgazdálkodással” arra kell törekednie, hogy semmi ne vesszen el a liturgia gazdagságából.

Elszegényedés

Mégis azt tapasztaljuk, hogy Isten teljes gazdagsága is sokszor nagyon szegényesen jelenik meg az egyház liturgiájában. Elmaradnak elemek, meglazulnak belső összetartozások, eltűnnek összetartó folyamatok, deformálódnak jól bevált formák. Természetesnek tartják, hogy önkényesen változtassanak a liturgia menetén és tartalmán, sőt tartalmilag is megbiccennek szövegek betoldások által, s már csak egy következő lépés, hogy kiüresedik a mondanivaló.

Tapasztalati tény az egyházban, hogy a korszakok és a kihívások változásával nemegyszer kiderül, hogy a gazdag liturgia elszegényedik, s tartalmában vagy formájában nem éri el azt a kvalitást,¹⁸ amelyet a bizánci egyház az istentisztelet elnevezésével így jelez: „istenti liturgia”.

Az egyháznak úgy kell kiépíteni és működtetni a belső kontrollját, hogy az időben jelezze a liturgikus deformálódásokat, az értékvesztést, a kiüresedést, egyszóval az

¹⁸ Az istentisztelet-teológia egyre bősegebben foglalkozik az istentisztelet és minőség kérdésével. Ennek nemzetközi szakirodalma is egyre gyarapodik. Jelen tanulmány írója 2013-ban ebben a témában készítette el habilitációs dolgozatát.

elszegényedést. A külső figyelmeztető jelek minden esetben sorra érkeznek: az istentisztelet-látogatók kimondott vagy más módon jelzett kritikája, a templomba járás csökkenő tendenciája, az egyházhoz nem kötődő emberek vagy csoportok jogosan kritikus megjegyzései, a liturgiát végzők értékrendjének lebecsülése. Ehhez csatlakozik – akár egyházon belülről, akár a világból – a hitelesség megkérdőjelezése. Ezekre a jelzésekre nemcsak figyelnie kell az egyháznak, hanem lehetősége szerint gyorsan reagálnia is. Ugyanakkor éppen a liturgia területén – az évszázados hagyományok megrögzöttsége nyomán – a legnehezebb és a leglassabb az interveniálási lehetőség.

Formai elszegényedés

Az elszegényedés folyamatában legkönnyebben mégis a formai elszegényedés észlelhető. Az istentisztelet – számunkra az ún. „nyugati istentisztelet-típus” – több mint másfél ezer év alatt formálódott ki, sok kísérletezéssel, tévutak elvetésével, tudatos bibliai, pszichológiai, ekkleziológiai megalapozással, művészi igényességgel. Ennek tartalmi és formai frissítése zajlott a reformáció eseményeiben. A liturgia szavai és formái nem megváltoztathatatlan, kőbe véssett, érinthetetlen mondatok, s mégis koncentrált igeként nem válhatnak az önkényes változtatgatás tárgyává. A legtöbb esetben az ilyen próbálkozás – túl a liturgikus szakértelem esetleges hiányosságán – elszegényedéshez vezet. Nem véletlenül, nem esetlegesen alakultak ki azok a mozgásformák az istentiszteleten, amelyek túl azon, hogy a jó rendet biztosítják, önmagukban is prédikálnak. Ezek jelzései annak a bőséges kifejezőmódnak, amely Isten velünk való cselekedeteit jelzi. Nem ok nélkül jelzi a kitárt kar és az Isten népe felé forduló nyitott tenyér az áldás eseményét, amely az élet bőségét kínálja. Nem véletlenül használja Krisztus egyháza a keresztség jelképét, hiszen a sokféle jel, amely megbélyegez minket a világban, csak Krisztus keresztségének jelével ellensúlyozható, mi annak jelét hordozzuk. Nem véletlenül alakult ki az imádság vagy *communio* esetén a térdelés, hiszen az ember akkor a legnagyobb (az életet jelentő alázatban), amikor térdet tud hajtani. Nem véletlen, hogy az egyes liturgikus tételek egymásutánja így alakult az egyháztörténetben. Ezek egymásra épülnek, egymásnak adják a stafétabotot, és kiegészítik egymást. Egyik vagy másik tétel hiánya, sorrendjének összekeverése, a könnyen formálissá váló, de alapjaiban sokat mondó jelek hiánya elszegényíti a liturgiát.

Formai elszegényedés az is, amikor az egyház nem él a liturgia alapvető dialógusjellegével. Isten és ember párbeszédének egyenes következménye, hogy az istentisztelet interakciók sorából áll.¹⁹ Ezzel szemben szegénységi bizonyítványa az egy-

¹⁹ Vö. DINKEL 2000, 114–120. o.

háznak, ha a liturgiák egyszemélyes showműsorokká válnak, s a gyülekezet csupán a nézőtéren, passzivitásban foglal helyet. A protestáns istentisztelet-szocializáció ezen a téren igen sokat deformálódott az elmúlt évszázadok során.

Tartalmi elszegényedés

A formai mellett még súlyosabb veszély a tartalmi elszegényedés. Ilyen az *Invocatio* vagy a *Gloria* kiegészítése a „legyen” szóval. „Legyen az Atyának, Fiúnak...”, „Dicsőség legyen az Atyának...”, stb. A bejelentést, sőt kijelentést gyenge emberi vágygyá silányítja. Ahelyett, hogy Istent hagynánk „bejelenteni” egy fontos tény, egy emberi vágyat mondunk helyette. Ilyen a többes szám első személy használata ott, ahol nem kérni szeretnénk – „kegyelem nekünk”, hanem Isten szavának szólólóiként meghirdetni: „Kegyelem néktek és békesség...”

A liturgiában a „barátságossá tétel” érdekében történt önkényes változtatások túlnyomórészt azt jelentik: magunkhoz rontjuk a szöveget, s ezáltal sekélyesebbé tesszük.

Ennél azonban még sokkal nagyobb elszegényedést jelent az igehirdetés esetében, amikor a beszéd csupán magyarázattá, kegyes gondolatok ugródeszkájává, individuális bizonyágtétellé silányul. Isten szolgájának nem ez a feladata, hanem az, hogy igéjét, elsősorban Krisztus evangéliumát hirdesse. Minden más elszegényíti Isten gazdag igéjét, és értéktelen táplálékkal bocsátja útra az embereket az élet kenyerére helyett.

Szegényeknek hirdettetik az evangélium – mondja Krisztus az ő megjelenésével kapcsolatban.²⁰ A szegények evangéliumának homiletikai vonatkozásait külön érdemes végiggondolni. Idekívánczik az az értelmezés, hogy Isten szava, jelenléte, rendje nélkül szegények vagyunk, akiknek életbevágóan szükségünk van a tiszta (de nem olcsó) evangélium hirdetésére.

Idetartozik, bár sokan formainak gondolják, az úrvacsora elhagyása vagy ritkán való ünneplése – hivatkozva időkeretekre, fáradságra, csekély igényre, netán fertőzésveszélyre. Ez nemcsak a *verbum et sacramentum* egységét borítja fel, hanem az ajándékozó Isten egyik legnagyobb kincsétől fosztja meg a gyülekezetet. Ha ezt teszi az egyház – márpedig protestáns tradíciókban ennek nagy gyakorlata van –, az élettől vesszük el az éltető erőt. Vagy az egyház többsége nem hiszi, hogy az úrvacsorában Krisztus valóságosan jelen van, és maga költözik belénk?

²⁰ Mt 11,5: Jézus üzenetben megfogalmazott önvallomása Keresztelő Jánosnak: „*Vakok látnak, és bénák járnak, leprások tisztulnak meg, és süketek hallanak, halottak támadnak fel, és szegényeknek hirdettetik az evangélium.*”

Igényes Isten igényes szolgálói és gyermekei

„A mindenséggel mérd magad!” – hangzik József Attila biztatása az *Ars poetica* című versében. A Mindenhatóval mérd a szolgálatodat, keresztény ember, közösség, szolgálattelvő! Ez lehet a mérce a jobbitáshoz, amikor az isteni liturgia gazdagsága ellenére szegényesnek érezzük az istentiszteletet, s ezért akár le is mondunk róla.

Az egyház tagjainak, lelkészeinek és tanítóinak felelőssége

- igényesen végiggondolni a végzett szolgálat tartalmát és formáját,
- tudatosan végezni a liturgiát,
- teljes igyekezettel törekedni a hitelesség minél magasabb fokára,²¹
- alázattal jelen lenni az istentiszteleten, bármilyen szerepet tölt is be,²²
- az istentiszteleti élet megújításánál figyelembe venni az isteni gazdagsághoz való visszatérést.

Gyakorlati útmutatás a gazdagításra

A fentiekből következően szükség van arra, hogy az isteni gazdagságról és az emberi elszegényedésről szóló elméletünk nyomán egyfajta megújulás indulhasson a gazdagság visszaszerzése érdekében. Nem elég számba venni a pozitívumok és negatívumok sorát, cselekvő módon kell motiválni a mérleg nyelvének elmozdulását a gazdagság irányába.

Erre egyrészt az egyháztörténet, s benne a liturgia történetének megismerése segíthet el. A megismerés nyomán nyitottságra van szükség, amely hajlandó az őt és az újat egyaránt befogadni, értékelni és feldolgozni. A nyitottság után tovább kell lépni az aktív participáció irányába, ahol a részvétel a szó teljes gazdagságában megvalósítható. Végül szükséges egyfajta konzekvens jövőkép, amely úgy tud alapozni az egyház liturgikus kincsére, hogy az istentisztelet a frissességét és az isteni aktualitását ne veszítse el.

Tanítás, elmélyítés, gyakorlás, felszabadító élmény megtapasztalása és innovatív útkeresés. Ezeket a kulcsszavakat érdemes végiggondolni a liturgia résztvevőinek.

Tanulni kell a liturgusoknak és tanítani kell a gyülekezetnek azt a mérhetetlen gazdagságot, amit Isten népe az évezredek alatt felhalmozott a felülről kapott kincsekből. Ez nem egyszeri alkalom, hanem folyamatos, illetve ismételt tanítás, hogy

²¹ Nem minden esetben a hitelesség teszi elfogadottá a szolgálatot, s a hitetlen ember szolgálata – ha Istennek úgy tetszik – válhat áldássá. Ez azonban nem helyettesíti a maximális hitelességre való törekvést és igyekezetet.

²² Vö. MEYER-BLANCK 2013, 257. kk.

a liturgia mindenkori résztvevői tudatosan és érzelmileg is bevonva élhessék meg a liturgia titkából mindazt, ami megismerhető.

A tanulás és tanítás mellett szükség van a liturgia gyakorlására. Erre is meg lehet, meg kell találni a gyülekezetekben a megfelelő formát és módszert. A liturgia gazdagsága esélyt ad arra, hogy a részesedők ne maradjanak a felszínen, s ne csak a minimálismerettel éljenek, hanem mélyítsék tudásukat és érzelmi ismereteiket. Kimeríthetetlen forrás áll rendelkezésre, amely liturgikus meditációkkal, összefüggések megvilágításával, egy-egy tétel kiemelt bemutatásával elsajátítható. A részletek és az egész folyamat gyakorlása segít, hogy a tanulás ne száraz anyag elsajátítását jelentse, hanem az élő folyamatban való részvételt.

Mindez a felszabadító élmény megtapasztalásává válhat. Ha nem ismeretlen a liturgia formája és tartalma, hanem otthonosan használható, akkor az istendicséret, az imádság és az isteni szóra való figyelés olyan felszabadultságot hozhat, amely magával ragadja és szárnyalni engedi a gyülekezetet. Ha nem csupán érthetetlen titok, hanem valódi asztalközösség az úrvacsora – a tanítás és az elmélyítés során –, akkor ez a mindig páratlan együttlét belső felszabadulást hoz.

Innovatív útkeresés – ez a liturgia gyakorlatának legnehezebb, de legizgalmasabb feladata. Úgy ragaszkodni a korábbi szokásokhoz, rítusokhoz, tartalmakhoz, formákhoz és megszövegezésekhez, hogy közben keressük a frisset, az újat, amivel a mai istentiszteletet tartó liturgus és a mai istentisztelet-látogató leteheti a saját névjegykártyáját a liturgiátörténetben. Ez sohasem jelent barkácsolást, mindenáron való újírtást vagy divatos leegyszerűsítést (lebutítást). Ellenkezőleg, tudatos, igényes beépítést új gondolatoknak, kihívásoknak, kísérletre alkalmas formáknak és a nyelvi, gondolkodásbeli változásokból fakadó újszerű megszövegezésnek.

Mindez idő- és energiaigényes, de megéri. Az istentisztelet-tartás és -látogatás szokásából (netán kötelességből) így lesz élet. Minden érték ráfordítással, érte való megküzdéssel lesz a sajátunk. Ugyanez elmondható a liturgiára. Nem adja könnyen magát. De az az ember és az a közösség, amely megküzd érte, átlagon felül meggazdagodik.

Zárszó: Pozíciócsere

Pál apostol így ír a korinthusiakhoz: *„Hiszen ismeritek a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelmét: ő értetek szegénnyé lett, bár gazdag volt, hogy az ő szegénysége által ti gazdagok legyetek.”* (2Kor 8,9) Az egyházi élet középpontját jelentő istentiszteletet ennek az apostoli emlékeztetésnek a fényében lehet és érdemes kézbe venni, megélni, gyakorolni, frissíteni és megújítani.

Felhasznált irodalom

- ARNOLD, Jochen: *Theologie des Gottesdienstes. Eine Verhältnisbestimmung von Liturgie und Dogmatik*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2024.
- DEEG, Alexander – MENZEL, Kerstin – BOERGER, Christian – MAIDOWSKI, Luise: *Gottesdienst und Familien. Logiken der Partizipation im liturgischen Leben der Kirche (Forschungsbericht)*. Leipzig, 2025. <https://doi.org/10.36730/2025.4.guf>.
- DEEG, Alexander – PLÜSS, David: *Liturgik*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2021. (Lehrbuch Praktische Theologie 5.)
- DINKEL, Christoph: *Was nützt der Gottesdienst? Eine funktionale Theorie des evangelischen Gottesdienstes*. Chr. Kaiser, Gütersloh, 2000. (Praktische Theologie und Kultur 2.)
- HAFENSCHER Károly: Jelenlét. Egy lehetséges istentisztelet-definíció. *Lelkipásztor*, 100. évf. 2025/10. 551–559. o. <https://doi.org/10.61894/LP.2025.100.10.2>.
- JOSUTTIS, Manfred: *Der Weg in das Leben. Eine Einführung in den Gottesdienst auf verhaltenswissenschaftlicher Grundlage*. Chr. Kaiser Verlagshaus, Gütersloh, 1993.
- KASCH, Klaus: Thomas-Messe. In: Benedikt Kranemann – Eduard Nagel – Elmar Nübold (szerk.): *Heute Gott feiern. Liturgiefähigkeit des Menschen und Menschenfähigkeit der Liturgie*. Herder, Freiburg, 1999. 207–213. o.
- MEYER-BLANCK, Michael: *Gottesdienstlehre*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2011.
- MEYER-BLANCK, Michael: *Agenda*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2013.
- RATZMANN, Wolfgang: Az istentisztelet mint összművészeti alkotás? Ford. Angyal-Cseke Csaba. *Lelkipásztor*, 100. évf. 2025/10. 543–549. o. <https://doi.org/10.61894/LP.2025.100.10.1>.
- SCHUERHOFF, Carsten: *Verortet. Kirche und Liturgie im Wandel. Eine empirisch-theologische Studie zur Liturgie als Formwandlerin der Kirche*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2020.
- VAJTA Vilmos: *Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm–Lund, 1952.
- ZIMMERLING, Peter – RATZMANN, Wolfgang – KOHNLE, Armin (szerk.): *Martin Luther als Praktischer Theologe*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2017.